

مدیریت مولفه های اجتماعی و انسانی در مسکن مطلوب اسلامی

محمد رضا پاکدل فرد - دانش آموخته دوره دکتری، گروه معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

حسین ذبیحی* - دانشیار گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمد نقی زاده - استادیار گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Management of Human and Social Issues in the Islamic Ideal Housing

Abstract

Islamic teachings as the complete religion orders specific social behaviors in expressing Islamic life style. Some of these behaviors are tied with the housing and dependent on an appropriate structure and also designing a house is directly affected by some Islamic rules. However, Muslims modern housing has been affected by western housing patterns and lacks required proportionate for Islamic life style and does not represent Islamic identity. This research was conducted in order to studying the management of human and social issues in the ideal and optimal housing social characteristics for Muslims by investigating in Islamic authentic texts including Quran and narratives of the holy prophet (peace be upon him) and Imams for using in Muslims contemporary architecture. For doing so, while proposing a theoretical framework including definitions and viewpoints on the topic, the Islamic contents and concepts on housing and residency were extracted from the main texts including Quran and its different commentaries and narratives, explanations and jurisprudents and Islam history. By investigating in the main Islamic texts it is seen that house is one of the main centers of management the social relations and religious texts have proposed definitions of neighborhood rights and confinement by stating the importance of neighborhood and its consequences and ordered on the meeting relatives and acceptance of guests and holding religious meetings by the aim of surviving the guardianship issue and familiarity with region. Familiarity with these characteristics and reflection in the housing architecture can provide the context for reaching optimal Islamic housing.

Keywords: Housing management, Islamic housing, Social management

چکیده

تعالیم دین اسلام، به عنوان کامل ترین و جامع ترین دین، در بیان سبک زندگی اسلامی، آداب و رفتارهای اجتماعی خاصی را سفارش می کند. انجام برخی از این رفتارها با کالبد مسکن گره خورده و وابسته به کالبد مناسب آن می باشد؛ از طرفی دین اسلام سفارش های مستقیمی هم در رابطه با طراحی مسکن ارائه نموده است. این در حالی است که مسکن امروزی جوامع مسلمان با تاثیر از الگوهای مسکن غربی، فاقد تناسب لازم برای زندگی در سبک اسلامی بوده و هویت اسلامی را به نمایش نمی گذارد. پژوهش حاضر با هدف رسیدن به ویژگی های مدیریت مسائل اجتماعی در مسکن مطلوب و آرامی برای زندگی مسلمانی، با کنکاش در متون معتبر اسلامی شامل قرآن کریم و روایات معتبر از پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) جهت بهره گیری در معماری معاصر مسلمانان تدوین گردیده است. برای نیل به این هدف، ضمن تدوین چارچوب نظری پژوهش؛ شامل ارائه ی تعاریف و دیدگاه ها در مورد موضوع پژوهش، به بررسی و استخراج مفاهیم و مضامین اندیشه ی اسلامی در باب مسکن و سکونت از متون دست اول اسلامی مانند متن قرآن کریم و تفاسیر مختلف آن، احادیث و شرح آنها، فقه و احکام و تاریخ اسلام پرداخت شده است. با کنکاش در متون دست اول اسلامی، مشاهده می شود که خانه به عنوان یکی از مراکز اصلی مدیریت روابط اجتماعی مطرح می شود و متون دینی با بیان اهمیت حُسن همسایگی و آثار مربوط به آن، اقدام به تعریف حقوق و حدود همسایگی و حریم های آن نموده است و برای افزایش بیشتر یکپارچگی امت اسلامی، سفارش به صلح و ارحام و پذیرش مهمان در خانه و سفارش به برقراری جلسات مذهبی در خانه با هدف احیای امر ولایت و آشنایی با دین نموده است. آشنایی با این ویژگی ها و انعکاس آن در طراحی معماری مسکن می تواند زمینه رسیدن به مسکن مطلوب اسلامی را فراهم نماید.

واژگان کلیدی: مدیریت مسکن، مسکن اسلامی، مدیریت اجتماعی.

مربوطه بهره می‌گیرید، که یکی از این عوامل را می‌توان مسکن دانست.

مفهوم مسکن نیز چیزی فراتر از چارچوب خانه را شامل می‌شود و دربرگیرنده محیط کالبدی بزرگتر و جامعه انسانی گسترده تری نسبت به خانه می‌باشد و در واقع می‌توان مسکن را در ارتباط با کل جامعه‌ی انسانی سکونتگاه قلمداد نمود. علامه دهخدا مسکن را محل سکونت و جای آرام یافتن دانسته و آنرا شامل مسکن جزوی یعنی خانه‌ها و مسکن کلی یعنی شهرها می‌داند (دهخدا، ۱۳۷۷، ۲۰۸۰، ص ۱۳). فارابی نیز در آرای مدینه‌ی فاضله، مسکن را بر دو قسم مسکن جزوی (واحد مسکونی) و مسکن کلی (سکونتگاه‌های شهری یا روستایی) تقسیم می‌کند (سرتیپی پور، ۱۳۸۳، ص ۲۵) و مسکن را در ارتباط با جامعه‌ی انسانی نیز قلمداد می‌کند. فارابی در فصل بیست و دوم «فصول منتزعه» (که دربردارنده صد فصل در بخش‌های حکمت عملی، سیاست مُدُن، دانش اخلاق و تدبیر منزل است) ضمن اظهار نظر در مورد خانه و شهر، بیان می‌دارد که خواست دانیان قدیم از واژه شهر و خانه تنها جایگاه سکونت و آرامش نبوده، بلکه مسکن شامل انسان‌ها هم می‌شود که خانه یا شهر آنها را در بر گرفته است و در آن زندگی می‌کنند (فارابی، ۱۳۸۸، ۲۶). «خواجه نصیرالدین طوسی» نیز با فرق گذاری میان «منزل» و «مسکن»، مسکن را برتر از منزل معرفی می‌نماید و به اهمیت مساله همسایگی اشاره می‌کند^۲ (خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۶، صص ۱۸۰ و ۱۸۱).

در تعالیم اسلامی، آبادی و ثروت شهر با دو رفتار اسلامی یعنی «صله‌ی رَحِم» و «حُسن همسایگی» تعریف شده است و در مورد عمل به آداب مهمان داری

بزرگترین گروه را می‌توان جامعه فرض نمود که امام علی (ع) جامعه و سازمان را مجموعه‌ای از گروه‌ها و اصناف مختلف می‌دانند که با هم ارتباط دارند به طوری که حیات هر کدام وابسته به دیگری است (بابائی طلائی، ۱۳۸۶، ص ۳۲). بنابراین مدیریت عبارت از جهت دهی به تلاش‌های افراد همکار در یک سازمان و ایجاد هماهنگی بین این تلاش‌ها می‌باشد و در مدیریت قابل قبول با ارزش‌های اسلامی تنها به کارآیی افراد توجه نمی‌شود بلکه رشد معنوی و تعالی انسانی افراد نیز مورد توجه قرار می‌گیرد (رتبی پور و صمدی‌وند، ۱۳۸۸، ص ۱۲۱). محور ایمان مومنان، در کنار خدا و رسول و ائمه، هماهنگی و وحدت در اجتماع است (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱، ص ۲۷۷). در تعالیم اسلامی همسایگی مقدمه‌ی رسیدن به وحدت یا مفهوم «امت» واحده است. «اساس جامعه‌ی مسلمانان، بنیادش بر توحید قرار گرفته است. اسلام، سنتی است که جهت و گرایش آن به سوی جامعه است. تاثیر این جهت یابی را در تعبیر مفهوم «امت»^۱ که همان جامعه مسلمانان است می‌توان یافت. این مفهوم به همه مسلمانان ماموریت می‌دهد که دارای یکپارچگی اجتماعی باشند» (مرتضی، ۱۳۸۷، صص ۴۱ و ۴۲). اسلام، تعهد به تشکیل «امت» که لازمه‌ی آن استحکام واحدهای اصلی اجتماعی (یعنی خانواده و اهل محل یا همسایگی) می‌باشد را تقویت می‌کند که این امر موجب نوعی احساس وفاداری، همبستگی و انسجام بر اساس اسلام، می‌گردد (همان منبع، ص ۴۴). بنابراین تلاش تعالیم اسلامی بر ایجاد وحدت و یکپارچگی اجتماعی می‌باشد و در راستای مدیریت و بهره‌وری حداکثری این موضوع، از تمام عوامل

۱. «امت به معنی گروهی از مردم است که اصول اسلامی را پذیرفته و در قالب جوامعی یکپارچه و به شکلی واضح، قوانین و ارزش‌های اسلامی را پذیرفته‌اند» (Rabie، ۱۹۸۱، ۱۱۴).

۲. «اما افضل احوال منزل که مسکن بود، چنان بود که بنیادهای آن استوار باشد و سقف‌ها به ارتفاع مایل و درها گشوده چنانکه در اختلاف بتکلفی احتیاج نیفتد و مساکن مردان از مساکن زنان مفروض؛ و مقامگاه هر فصلی و موسمی بحسب آنوقت مُعدِ اُمهتاً و آماده] و موضع ذخایر و اموال به حصانت [پاسداری و محافظت] موصوف ... و از همه مهمتر اعتبار حال جوار [همسایه‌ها] تا به مجاورت اهل شر و فساد و کسانیکه مودی طبع باشند مبتلا نشود» (خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۶، ۱۸۰ و ۱۸۱).

و همسایگی در اسلام پاداش‌های دنیوی و آخروی زیادی ذکر شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «صله‌ی رحم و خوش رفتاری با همسایه، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند» (کلینی، بی تا، ۲۲۳، ص ۳). پیامبر (ص) نیز صله‌ی رحم را موجب آبادی خانه‌ها و افزایش طول عمر فرموده‌اند، هر چند به جا آورندگان صله‌ی رحم از نیکان نباشند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۲۰۱۷، ص ۴). پذیرش مهمان در سبک زندگی اسلامی، علاوه بر ارحام و خویشان، شامل برادران دینی نیز می‌باشد که این کار برای صحبت در زمینه‌ی معارف دینی و منزلت اهل بیت (ع) و در خانه‌های مومنان انجام می‌شود. امام باقر (ع) می‌فرماید: «در خانه‌هایتان از یکدیگر دیدار کنید؛ زیرا این کار، امر ما را زنده می‌کند. رحمت خدا بر آن بنده‌ای که امر ما را زنده کند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۲۲۷۹، ص ۵ و مجلسی، ۱۴۰۴، ص ۲). بنابراین می‌توان اندیشه‌ی اسلامی در باب مدیریت مسائل اجتماعی در زمینه‌ی مسکن را به سه حوزه همسایگی، مهمانداری و تشکیل جلسات مذهبی در خانه دسته بندی نمود. مساله بسیار مهم همسایگی را نیز می‌توان در دو عنوان روابط اجتماعی و مسائل کالبدی طبقه بندی نمود.

ابزار و روش

در این پژوهش ابتدا با وسیع نمودن حوزه مورد مطالعه، تمام مطالبی را که می‌تواند با موضوع به گونه‌ای مرتبط گردد، بررسی و دسته بندی نموده و نظریات موجود در زمینه‌ی مدیریت مسائل اجتماعی و انسانی در مسکن مطلوب اسلامی، شامل همسایگی، مهمانداری و روابط اجتماعی در مسکن و سکونت و ارتباط آن با تعالیم اسلام (قرآن کریم و کلام پیامبر (ص) و امامان (ع)) و سایر موارد مرتبط، مطالعه و ارزش گذاری شد تا بتوان مسیر دستیابی به هدف اصلی را مشخص نموده و در تحقق آن کمک نماید. نخست به بررسی گفتارهای ایشان که مرتبط با موضوع است پرداخته شد و سپس مهمترین صفات و ویژگی‌های حاصل در رویکردی تحلیلی و در ابعاد

کلی استخراج و دسته بندی گردید. عمده‌ی بخش روش تحقیق، ترکیب و تلفیقی از روش‌های توصیفی-تحلیلی بوده است و در انتها با استفاده از روش استنباطی به بیان نتیجه‌گیری پرداخته شده است. ضرورت پرداخت به مدیریت مسائل اجتماعی در مسکن اسلامی

انسان موجود مدنی و اجتماعی است و هر اجتماعی در صورتی دوام پیدا می‌کند که قوانین و مقرراتی برای اداره‌ی صحیح اجتماع وضع گردد (بابائی طلاپه، ۱۳۸۶، ص ۴۲). در نظام اجتماعی، مدیریت، محور زندگی است و ضرورت مدیریت در زندگی اجتماعی انسان بیشتر احساس می‌شود. در تمام ملت‌ها و دولت‌ها نوعی مدیریت و سیاست برای اداره کشور و مردم وجود داشته و دارد. هم‌اکنون مبحث، چگونگی اداره انسانها در مراکز گوناگون اقتصادی، نظامی، سیاسی، اجتماعی و غیره، نوعی با مباحث مدیریت در ارتباط است که هریک از دولت‌ها و ملت‌های کنونی جهان تلاش می‌کنند تا با راه و رسم و آداب و رسوم و نوآوری‌های خاص خودشان «مدیریت» را تعریف کنند و فرد و جامعه را اداره نمایند (همان، ص ۲۵). مسکن پدیده‌ای پیچیده و مرتبط با با مقوله‌های بسیاری می‌باشد که می‌توان مسائل انسانی و اجتماعی را از مهمترین این موارد فرض نمود. آموس راپاپورت که معماری مسکن را یک پدیده‌ی متأثر از مساله‌ی فرهنگ قلمداد می‌کند، خانه را در درجه اول یک نهاد به شمار می‌آورد تا یک پدیده‌ی سازه‌ای، و جنبه‌ی سرپناه بودن خانه را به عنوان وظیفه‌ی ضمنی و ضروری فرض کرده، و جنبه‌ی مثبت مفهوم خانه را ایجاد محیطی مطلوب برای زندگی خانواده به مثابه «واحد اجتماعی» قلمداد می‌کند (Rapoport, 1969, 46). مسکن دوره‌ی مدرن نیز در کنار پاسخ به فعالیت‌های خوابیدن، خوردن، تفریح، پخت و پز و کار و امکان دسترسی به مراکز خرید و گذران اوقات فراغت، پارک‌ها و مکان‌های ورزشی، آموزشی، شغلی، باید امکان ایجاد ارتباط با آشنایان و دوستان را نیز فراهم سازد (White, 1988, 32). اگر مدیریت

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

■ ۵۳ ■

را علم و هنر متشکل و هماهنگ کردن فعالیت‌های دسته جمعی برای نیل به هدف‌های مطلوب بدانیم (جاسبی، ۱۳۷۳، ص ۱۲۴) اصول این هماهنگی می‌بایست از فرهنگ غالب جامعه استخراج گردد. در دین مبین اسلام، روابط اجتماعی و برخورد‌های انسانی، بر پایه‌ی اعتقاد استوار است و انسان مسلمان، معاشرت و مصاحبت خود را به گونه‌ای تنظیم می‌کند که بیرون از باورهای دینی و آئینی او نباشد. اسلام، شناخت حدود و میزان معاشرت را از ضروریات زندگی اجتماعی مسلمان می‌داند و بخش مهمی از تعالیم خویش را به این امر اختصاص می‌دهد (رتبی پور و صمدی‌وند، ۱۳۸۹، ص ۲۱۷). در اندیشه‌ی اسلامی، خداوند یگانه، تنها حاکم و قانون‌گذار می‌باشد^۳ و قوانین خداوند بر کل جهان هستی حکم فرماست و بنابراین انسان باید خود را با قوانین الهی سازگار کند (Quraishi, ۱۹۸۴, ۶). این قوانین، خوب و بد و حدود اعمال و رفتار فردی و اجتماعی را بر ما مشخص می‌کند و در نهایت هدف آن ایجاد نظم در جامعه می‌باشد (Mawdudi, ۱۹۸۶, ۲۹).

توجه تعالیم اسلامی به مسائل اجتماعی و انسانی در انتخاب محل سکونت

از مواردی که تأثیرات مثبت یا منفی زیادی بر انسان دارد، می‌توان از همنشین انسان نام برد. به همین دلیل اسلام تأکید بسیاری بر انتخاب همنشینی شایسته دارد. همسایه را نیز می‌توان از همنشینان انسان فرض نمود که تأثیرات زیادی بر انسان می‌گذارد و عدم اهلیت و صلاحیت همسایه، موجب سلب آرامش می‌گردد. بر این اساس، تعالیم اسلام تحقیق درباره‌ی همسایگان را هنگام خرید زمین یا مسکن در اولویت قرار داده است. امام علی (ع) می‌فرماید: «قبل از خریدن خانه، ببین همسایه‌ها کیستند؟» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۹۱۹، ص ۲). بنابراین با وجود اهمیتی که کالبد خانه و شهر دارد، اولویت به مسائل اجتماعی داده شده است. امام علی

(ع) عامل انسانی را مهمترین معیار در محیط مسکونی می‌داند. ایشان در نامه‌ای به حارث همدانی، وی را برای انتخاب محیط سکونتش اینگونه راهنمایی می‌کنند: «در شهرهای بزرگ مسکن گزین که آنجا مرکز اجتماع مسلمین است، از اقامت در مراکز غفلت و ستمکاری و آنجا که مددکاران بر طاعت خدا اندک اند پرهیز» (نهج البلاغه، ۱۳۷۸، ص ۷۳۴). در این توصیه، دوری از مراکز غفلت و نزدیکی به اجتماع مسلمین و همجواری با مددکاران بر طاعت خدا، به عنوان مزیت زندگی در شهر معرفی شده است.

در اندیشه‌ی پیامبر (ص) نیز مسائل انسانی محل سکونت، مقدم از سایر مسائل می‌باشد؛ مردی نزد پیامبر (ص) آمد و گفت: ای رسول خدا می‌خواهم خانه‌ای بخرم، شما دستور می‌دهید کجا بخرم، در جهینه یا در مزینه و یا در ثقیف و یا در میان قریش؟ پیامبر (ص) به او فرمودند: نخست همسایه‌ها بشناس و سپس به فکر خرید خانه باش (نوری، ۱۴۰۸، ۴۷۰، ص ۳). پیامبر (ص) هنگام ورود به مدینه (و انتخاب آن به عنوان پایتخت و تشکیل حکومت اسلامی) ابتدا مسجدی را بنا نمودند و سپس پیمان برادری بین ساکنان مدینه (انصار و مهاجرین) برقرار کردند (مرتضی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۸). ایجاد پیمان برادری بین ساکنان یک شهر به عنوان یکی از اولین اقدامات ایجاد یک سکونتگاه با جهان بینی جدید، نشان از اهمیت مسائل انسانی و اجتماعی یک سکونتگاه در نظر پیامبر (ص) دارد. در نخستین سال ورود حضرت رسول اکرم به مدینه، یکی از مهمترین ابتکارات مدیریت شهری و پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر مدینه افزون بر پیوندهای وحدت بخش دینی، پیوند عقد اخوت و برادری بین کلیه مسلمانان اعم از زن و مرد بود. رسول خدا در مجلسی عمومی فرمودند: «تأخو فی اللهِ أَخَوینِ أَخَوینِ» (آیتی محمد ابراهیم، ۱۳۶۶، ص ۲۳۵). این پیمان برادری همگانی بر مبنای نفی

۳. «إِنَّ الْحُكْمَ لِلَّهِ»، «حکم فقط ویژه‌ی خداست.» (سوره یوسف، آیه ۴۰).

انگیزه های قومی و قبیله ای و بر مینای محوریت حق و همکاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^۴ (ستاری ساربانقلی و ذبیحی، ۱۳۸۸، ص ۱۱۶).

مسائل اجتماعی و انسانی مسکن

اهمیت همسایگی از منظر اسلام: واژه ی همسایگی در زبان فارسی با توجه به مفهوم «سایه» و تلفیق آن برای دو خانواده یا دو ساختمان همجوار، مفهوم وحدت و یگانگی را در خود مستتر دارد. در فرهنگ اسلامی، همسایگان علاوه بر شخصیت های حقوقی، واجد وابستگی های عاطفی و اخلاقی نیز می باشند (نقی زاده، ۱۳۸۶، ص ۴۳۳). همچنان که در اسلام برای پدر و مادر و منسوبان و خویشان حقی است، برای همسایگان نیز از جانب پروردگار حق ثابتی است که آنها «حق جوار» گویند که هر کس در آن کوتاهی کند گناهکار است (نراقی، ۱۳۸۶، ص ۵۱۵). «حق جوار» یا «همسایگی» در اسلام به قدری اهمیت دارد که در وصیای معروف امیر مؤمنان (ع) می خوانیم: «آن قدر پیامبر (ص) درباره ی آنها سفارش کرد، که ما فکر کردیم شاید دستور دهد همسایگان از یکدیگر ارث ببرند» و در جای دیگر از پیامبر (ص) نقل شده که در یکی از روزها سه بار فرمود: «و الله لا یؤمن، به خدا سوگند چنین کسی ایمان ندارد، یکی پرسید چه کسی؟ پیامبر (ص) فرمودند: کسی که همسایه ی او از مزاحمت او در امان نیست» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۳۸۱: ۳).

در روایات معصومین (ع) از همسایه ی خوب به عنوان برکت خانه و مایه ی سعادت و خوشبختی یاد شده است؛ چنانچه امام علی (ع) فرمودند: «برای هر چیزی شرفی می باشد، و شرف خانه در بزرگ بودن صحن خانه و مهمانانی نیکو می باشد، برای خانه برکتی می باشد که برکت آن در مکان خوب و صحنی بزرگ و همسایگانی نیکوست» (طبرسی، ۱۳۸۹، ص

۲۳۱). پیامبر (ص) خانه ی وسیع و همسایه خوب را از سعادت و خوشبختی و همسایه ی بد و تنگی خانه را از بدبختی دانسته اند (طبرسی، ۱۳۸۹، ص ۲۳۱). همچنین ایشان در بیان اهمیت احترام به همسایه، آنرا هم ردیف احترام به مادر می دانند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۹۱۷: ۲ و طبرسی، ۱۳۸۹، ۲۳۱ و مجلسی ۱۴۰۴، ص ۱۵۴: ۷۳). همچنین می فرمایند: «ارزش همسایه به همسایه مانند ارزش خون اوست» (میرزایی، ۱۳۸۶، ص ۵۱۰). امام صادق (ع) امر به «حُسنِ همسایگی» فرمودند و آنرا موجب آبادی خانه و محله و موجب افزایش رزق و روزی شمردند (محمدی ری شهری ۱۳۸۴، ص ۹۱۷: ۲). در فرهنگ اسلامی مشاهده می شود که اهمیت داشتن همسایگانی خوب، حتی بیشتر از منطقه ی مورد سکونت و یا حتی بیشتر از کیفیت کالبدی خود خانه می باشد. داشتن همسایه ی خوب در نظر امام علی (ع) به حدی است که به فرزندشان امام حسن (ع) سفارش می کند: «پیش از راه از همراه و پیش از خانه از همسایه بپرس» (نهج البلاغه، ۱۳۷۸، ص ۶۴۱). و در خطبه «همام» ضمن شمردن صفات پرهیزگاران، موضوع زیان نرساندن به همسایه را خاطرنشان می کند (همان، ص ۴۳۰). با مشاهده ی همه ی این توصیفات، می توان این گونه برداشت نمود که رعایت آداب و حقوق همسایگی، با مسلمان بودن گره خورده است. پیامبر (ص) می فرمایند: «مسلمانی که شب سیر بخوابد و همسایه اش گرسنه باشد، مسلمان نیست» (Chapra, ۱۹۷۹, ۱۳).

حدود همسایگی: روابط همسایگی محدود به همسایگان مجاور نبوده بلکه شعاع دورتری را شامل می شود. محدوده ی همسایگی در روایات تا چهل خانه از اطراف منزل عنوان شده است و این در واقع محدوده ی یک محله یا یک شهر کوچک را تشکیل می دهد؛ و این یعنی توجه دادن به آداب و رعایت حقوق همه ی شهروندان. امام علی (ع) در بیان

۴. «مؤمنان برادر یکدیگرند، پس دو برادر خود را صلح و آشتی دهید»، (سوره حجرات، آیه ۱۰).

محدوده‌ی همسایگی می‌فرمایند: «حریم مسجد چهل ذراع است و تا چهل خانه از چهار طرف منزل، همسایه به شمار می‌آیند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۹۲۳: ۲). پیامبر (ص) نیز تا چهل خانه را همسایه به شمار آورده‌اند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۹۲۳: ۲).

سلسله مراتب حدود همسایگی: قرآن کریم، همسایه را سه گونه معرفی می‌کند: «همسایه‌ی نزدیک، همسایه‌ی دور و همسایه‌ی موقت»^۵ و منظور از این دوری و نزدیکی، دوری و نزدیکی از نظر خانه است، در روایتی از رسول خدا (ص) نقل شده که همسایه را تحدید فرمود به کسی که بین خانه تو و خانه او چهل ذراع، یعنی بیست ذرع فاصله باشد، و در روایتی دیگر تحدید شده به چهل خانه، که احتمال دارد روایت اولی خواسته باشد همسایه‌ی نزدیک را تحدید کند و دومی همسایه‌ی دور را، و همسایه موقت به معنای کسی است که پهلوی آدمی باشد و خانه‌اش دیوار به دیوار آدمی باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۵۶۲: ۴). بنابراین سفارش درباره‌ی همسایگان دور، در شهرهای کوچک تقریباً تمام شهر را در بر می‌گیرد. اگر خانه‌ی هر انسانی را مرکز دایره‌ای فرض کنیم که شعاع آن از هر طرف چهل خانه باشد، مجموع خانه‌های اطراف آن را تقریباً پنج هزار خانه تشکیل می‌دهد که مسلماً شهرهای کوچک بیش از آن خانه ندارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۳۸۰: ۳). بنابراین تصریح به حق «همسایگان دور» برای توجه دادن به وسعت مفهوم آن از نظر اسلام می‌باشد.

پیامبر (ص) نیز همسایه را به سه دسته تقسیم کرده است: اول همسایه‌ای که مسلمان و خویشاوند است، که او را سه حق بر گردن انسان است، حق خویشی،

حق همسایگی و حق برادری. دوم همسایه‌ی مسلمان غیر خویشاوند، که او را حق همسایگی و برادری است و سوم همسایه‌ی غیر مسلمان، که او را حق همسایگی بر گردن است و پیامبر فرمودند: هر که به خدا و روز قیامت ایمان دارد باید به همسایه‌ی خود اکرام کند (نراقی، ۱۳۸۶، ص ۵۱۵)، بنابراین همسایه‌ی مشرک هم حق همسایگی دارد، خواه اهل کتاب باشد خواه نباشد (طبرسی، ۱۳۶۰، ص ۱۴۱: ۵).

حقوق همسایگی: اسلام برای همسایگی، مجموعه‌ای از اصول اخلاقی را در نظر گرفته است که آنرا می‌توان در دو اصل مهم خلاصه کرد: روابط مستحکم همسایگی و حفظ حقوق همسایگان (مرتضی، ۱۳۸۷، ص ۵۲۵: ۵). در حدیث نبوی در مورد حقوق همسایه این گونه آمده است: «رسول خدا از اصحاب پرسیدند: آیا می‌دانید حق همسایه را چه اندازه است؟ گفتند: نمی‌دانیم. فرمودند: اگر حمایت خواهد حمایتش کنی و اگر وجهی به وام طلبید به او بدهی و اگر فقیر شود، فایده به او رسانی، و اگر مصیبتی به او برخورد، تسلیت گویی و اگر بیمار گردد، از او عیادت و پرستاری نمایی، و اگر بمیرد، جنازه‌ی او را تشییع و همراهی کنی و بنای خانه‌ات را بر او بلند نسازی و چنان بر نیفرازی که حاجب اهتراز نسیم به خانه‌ی او شود، مگر از او اجازت گیری، و رخصتش را منت پذیری و اگر میوه برای خانه‌ی خود بخری برای او هدیه فرست، و اگر نتوانی هدیه نمود، میوه را پنهانی وارد خانه خود کن و فرزندت به آن بیرون نرود که فرزند او بیند و حسرت برد، و او را به بوی دیگ خود میازار در وقت ساختن طعام‌های خوشبوی، مگر از آنچه مطبوخ سازی قسمت و بهره‌ای برای او منظور نمایی» (مجلسی، ۱۴۱۰هـ.ق،

۵. «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجُنُبِ وَإِخْوَانِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا»، «خدا را بپرستید، و چیزی شریک او نگیرید، و به پدر و مادر احسان کنید، و همچنین به خویشاوندان، و یتیمان، و مسکینان و همسایه‌ی نزدیک و همسایه‌ی دور، و رفیق مصاحب، و در راه مانده و بردگان که مملوک شما باند، که خدا افرادی را که متبخر و خود بزرگ بینند، و به دیگران فخر می‌فروشند دوست نمی‌دارد» (سوره نساء، آیه ۳۶).

۹۴: ۷۹). علمای اسلامی نیز بر اساس همین تعالیم، به بیان حقوق همسایگی پرداخته‌اند: «در شناختن همسایگی رجوع به عرف می‌شود، یعنی هر که را در عرف همسایه گویند حق همسایگی باید درباره‌ی وی مراعات شود. و از بعضی اخبار مستفاد می‌شود که تا چهل خانه از هر طرف همسایه هستند. و باید دانست که حق همسایه تنها این نیست که به وی اذیت نرسد، که این حقی است برای همه، بلکه باید با او به مهربانی و خیر و نیکی رفتار نمود ... و اگر خواهد بر دیوار همسایه سر تیر بگذارد مضایقه نکند، و اگر خواهد آب را در ناودان وی جاری سازد مانع نشود، و اگر خواهد از راه مختصّ وی آمد و شد کند، تنگ نگیرد، و از اسباب خانه آنچه خواهد دریغ ندارد، و چشم خود را از اهل خانواده‌ی او نگاه دارد ... و بنای خانه‌ی خود را بدون اجازه‌ی او بلند نگرداند که هوای خانه‌ی او را حبس کند ...» (نراقی، ۱۳۷۷، ص ۳۹۵: ۲).

سفارش به برقراری روابط اجتماعی در همسایگی:
صبغه‌ی اجتماعی اسلام، ضرورتاً این دین را در عرصه‌های مختلف اجتماعی و نهاد‌های وابسته به آن دارای نگرش خاص، دقیق و قابل توجهی نموده است. پیامبر اسلام (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) به امر مدیریت اجتماع و چند و چون آن عنایتی ویژه مبذول داشته و قواعد و قوانین آن را بر مبنای حسن خلق تنظیم و ارائه کرده‌اند. قرآن، احادیث، نهج‌البلاغه و ادعیه و دستورالعمل‌های بزرگان دینی، همه شاهد این مدعا هستند (رتبی پور و صمدی‌وند، ۱۳۸۹، ص ۲۱۳). اسلام بر تمام کسانی که در همسایگی یکدیگر هستند واجب می‌داند که نسبت به همدیگر مهربان، مودب، با احترام، قابل اعتماد و مفید بوده و صمیمیت اجتماعی محکمی بین خود برقرار کنند تا هر کدام دارایی، آبرو و زندگی خود را در بین همسایگان محفوظ بدارند (مرتضی، ۱۳۸۷، ص ۵۲). بسیار روشن است که

دنیا، دارِ حوادث و گرفتاری‌ها است، چه بسا آدمی در زندگی نیازمند به کمک و محبت همسایه است و بدون عنایت و مهربانی او قادر بر رفع مشکلات فردی و اجتماعی نخواهد بود و همین احترام متقابل و رعایت حقوق دو جانبه‌ی همسایگی است که موجب می‌شود آدمی در موارد بحرانی و گرفتاری‌ها از ناحیه‌ی همسایه احساس امنیت کند و مشکلاتش را از رهگذر او رفع نماید (یادنامه کنگره هزاره نهج البلاغه، ۱۳۶۰، ص ۱۳۹). دارا بودن روابط اجتماعی، رفت و آمد و آگاهی از احوال همدیگر در میان همسایگان وجه تمایز شهر زندگان و شهر مردگان (قبرستان) در نظر امام علی (ع) می‌باشد. ایشان در وصف محیط مردگان می‌فرمایند: «با وطن‌ها انس نمی‌گیرند و چون همسایه‌ها با یکدیگر رفت و آمد نمی‌کنند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ص ۶۸۷۱: ۱۴). پیامبر (ص) عاریه دادن لوازم خانه را نیز جزء همین حقوق بیان نموده‌اند: «... هر کس که از عاریه

دادن اسباب خانه به همسایه‌اش - که به آن نیاز دارد - خودداری کند، خدا در روز قیامت او را از فضل خویش محروم سازد ...» (حکیمی، ۱۳۸۰، صص ۱۵۶-۱۵۷: ۵). در قرآن کریم نیز این موضوع بیان شده است. **پرهیز از هرگونه آزار در روابط همسایگی:**
اساسی‌ترین اصل در مدیریت روابط همسایگی و به تبع آن مدیریت مسائل اجتماعی در شهر، اجتناب از هرگونه آزار و آسیب در همسایگی‌ها می‌باشد. پیغمبر (ص) فرمودند: «کسی که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشد همسایه‌ی خود را آزار نمی‌دهد.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۹۱۹: ۲ و مجلسی، ۱۳۶۵، ص ۹۸). امام صادق (ع) همسایه را همانند خود انسان معرفی می‌کنند که نباید به او ضرر رسانید و نه او را به گناه انداخت (کلینی بی تا، ۴۹۰: ۴). پیامبر (ص) در سفارش حق همسایه فرمودند: «هر که همسایه‌ی خود را بیازارد بوی بهشت را خدا

۶. در بیان اخلاق منافقان می‌فرماید: «... وَ يَمْتَعُونَ الْمَاعُونَ»، «از عاریه دادن اسباب خانه خودداری می‌کنند» (سوره ماعون، آیه ۷).

بر او حرام می گرداند، و جایگاه چنین کسی جهنم خواهد بود و بدجائی است. هر که حق همسایه خود را از میان برد از ما نیست. پیوسته جبرئیل مرا درباره همسایگان سفارش می کرد که خیال کردم بالاخره همسایه را هم وارث قرار خواهد داد» (شیخ صدوق، ۱۳۶۳، ص ۱۳: ۴). پیامبر (ص) در مورد همسایه ی بد اینگونه فرمودند: «پروردگار! از همسایه ی بد در خانه ی ثابت به تو پناه می برم» (میرزایی، ۱۳۸۶، ص ۲۸۲).

مصادیق کالبدی رعایت حقوق همسایه

در احادیث به مصادیقی از رعایت حقوق همسایه اشاره شده است که در ارتباط با کالبد مسکن می باشد، مانند: عدم ممانعت از جریان هوا به خانه ی همسایه، عدم آزار با بوی دود، رعایت حریم ارضی، حکم شَفَعَه و عدم اِشْراف به خانه ی همسایه.

ساختن خانه به طوری که مانع از رسیدن باد به سایر خانه ها نباشد: پیامبر (ص) یکی از

حقوق همسایه را نگرفتن جلوی وزش باد به خانه وی بر شمرده است: «... خانه ی خود را نسبت به خانه ی همسایه چنان بلند مساز که اگر بلند ساخته باشی، جلوی وزش باد به خانه ی او را خواهی گرفت» (مجلسی، ۱۴۱۰ه ق، ۹۴: ۷۹ و محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ص ۹۲۳: ۲). بنابراین حق بهره مندی از وزش باد به عنوان یکی از معیارهای حقوقی معماری و شهرسازی اسلامی مطرح می شود که در طراحی معماری بناها و طراحی شهری و جهت گیری گذرها و محله ها باید به آن توجه گردد.

رعایت حریم بویایی و ممانعت از رسیدن بوی غذا و دود آشپزخانه به خانه ی همسایه: از موارد رعایت حقوق همسایه اذیت نکردن به وسیله بوی پخت و پز در آشپزخانه است. در روایاتی که حقوق همسایه را بر شمرده اند، بر نرسیدن بوی غذای آشپزخانه به همسایه ها تاکید شده است به طوری که از رسیدن بوی غذا به خانه ی همسایه به عنوان آزار و اذیت یاد شده است. پیامبر می فرماید: «با بوی غذایت همسایه را اذیت مکن مگر آن که کاسه ای را هم به

او بدهی» (مجلسی، ۱۴۱۰ه ق، ۹۴: ۷۹). اِشْراف نداشتن به خانه همسایه و نساختن بالکن مُشْرِف به آن: حفظ حریم خصوصی از نگاه های بیگانه بسیار تاکید شده است و از کنجکاو ی و نگاه به حریم خصوصی دیگران نهی شده است. پیامبر (ص) می فرماید: «هر کس پیش از اینکه با پا وارد حریم دیگران شود، با نگاه وارد حریم ایشان گردد، خدا برای او نخواست ساخت و او گناهکار است، باز هم او گناهکار است» (نوری، ۱۴۰۸، ۴۶۵: ۳). بر اساس متون فقهی، احاطه و اطلاع بر حریم خصوصی همسایگان از طریق ساختن بالکنی که مُشْرِف بر خانه ی همسایه باشد، حرام و خلاف شریعت اسلام است (صاحب جواهر، ۱۳۶۲، ص ۲۴۴: ۲۶). به عقیده فقهای اسلام، برای جلوگیری از تجاوز بصری به حریم خانه، می بایست هر عاملی را که باعث در معرض دید قرار گرفتن فضای داخلی خانه می شود، حذف نمود. در این مورد احکام مختلفی در رابطه با طراحی سه عنصر خارجی (درب ورودی، پنجره و ارتفاع) که می تواند منجر به تعدی بصری به حریم خصوصی خانه گردد، صادر شده است. محل نصب درب های ورودی خانه ها، باید با رعایت اصل صیانت از زندگی خصوصی و اطمینان از عدم آسیب به حریم خصوصی همسایه تعیین گردد. از نظر فقهای اسلامی، این درب ها نبایستی روبروی هم باز شوند تا امکان دید مستقیم به هم نداشته باشند (مرتضی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۷).

رعایت حقوق ارضی در همسایگی: حریم و محدوده ی اجتماعی همسایگی، تا چهل خانه از هر طرف ذکر شده است، اما مسائل حقوقی، در ارتباط با همسایگان مجاور می باشد. «اسلام برای حق مالکیت مسلمانان نیز حق امنیت قائل شده است. قرآن دست درازی در اموال و زمین دیگران را ممنوع می داند» (Mawdudi, ۱۹۹۰, ۲۴). پیامبر (ص) فرمودند: «هر کس به یک وجب از زمین همسایه ی خود خیانت و تجاوز کند، خداوند متعال آنرا در روز قیامت به صورت طوقی آتشین در گردنش افکند و تا هفت زمین بچرخاندش و سپس او را وارد آتش

دوزخ کند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۶۴۹۷: ۱۱). همچنین ایشان می‌فرمایند: «هر که همسایه‌اش را به طمع تصاحب مسکنش اذیت کند، خدا نیز خانه‌اش را به میراث وامی‌گذارد» (نوری، ۱۴۰۸، ۴۶۸: ۳).
فروش خانه و حق شَفَعَه: همان‌گونه که لازم است انسان، هنگام انتخاب زمین یا خانه درباره محل و همسایگان تحقیق کند، هنگام فروش منزل یا زمین نیز مراعات همسایه ضروری است؛ بدین سبب اسلام تأکید می‌کند برای فروش خانه، همسایگان در اولویت‌اند تا مبادا خانه به فردی فروخته شود که اسباب اذیت و آزار همسایگان را فراهم سازد. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «زمانی که هر یک از شما اراده می‌کند زمین یا ملک خویش را بفروشد باید نخست به همسایه‌ی خویش پیشنهاد دهد.» (میرزایی، ۱۳۸۶، ۲۳۹)، همچنین می‌فرماید: «همسایه خانه در خرید خانه یا زمین همسایه مقدم است.» (ابن ابی‌جمهور، ۱۳۶۲، ۵۸: ۱). و این کار برای مدیریت همگنی اجتماعی محل سکونت و جلوگیری از تخریب آن انجام می‌شود.

جایگاه مهمان در مسکن اسلامی

در فضیلت مهمان‌داری (مهمان‌داری و صله‌ی ارحام از آداب سفارش شده در سبک زندگی اسلامی): مدیریت روابط اجتماعی مربوط به مسکن، علاوه بر همسایگان، شامل بستگان نیز می‌گردد. در آداب زندگی اسلامی سفارش زیادی به انجام صله‌ی رحم و مهمانی رفتن و مهمانی دادن شده است و از ترک این سنت اسلامی نهی شدیدی شده است. قرآن کریم درباره‌ی قطع رابطه با خویشان می‌فرماید: «و از خدای پروا کنید و از قطع رابطه با خویشاوندان پرهیزید»^۸ پیامبر اکرم (ص) به میهمان بسیار علاقه داشتند و خانه حضرت میهمان‌خانه‌ای برای یاران و اصحاب ایشان بود و می‌فرمودند: «هر که به خدا و روز واپسین ایمان دارد، باید مهمانش

را گرمی دارد.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ص ۳۲۷۳: ۷). و نیز می‌فرمودند: «برای هر چیزی زکاتی وجود دارد و زکات خانه (ساختن و آماده کردن) اتاق میهمان است.» (میرزایی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۹). پیامبر (ص) در نکوهش خانه‌ای که مهمان به آن وارد نمی‌شود می‌فرماید: «هر خانه‌ای که مهمان به آن وارد نشود، فرشتگان واردش نمی‌شوند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۳۲۷۳: ۷) و خانه‌ای که فرشتگان واردش نشوند، خیر و برکت داخلش نمی‌شود. امام علی (ع) مهمان را شرف‌خانه شمرده و فرمودند: شرف خانه در بزرگ بودن صحن خانه و مهمانانی نیکو می‌باشد (طبرسی، ۱۳۸۹، ۱۳۳۱). ایشان در بیان حقوق مهمان‌داری می‌فرمایند: «هر که خداوند به او ثروتی دهد، باید با آن به خویشانش رسیدگی کند و مهمان‌داری نماید.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ص ۳۲۷۳: ۷). این سنت اسلامی به حدی سفارش شده که پیامبر (ص) فرمودند: «سفارش می‌کنم امت حاضر و غائب را تا روز قیامت، که صله رحم کنند، اگر چه به فاصله‌ی یکسال راه باشد، زیرا صله رحم جزء دین است.» (کلینی، بی‌تا، ص ۲۲۱: ۳). بنابراین برای انجام این دو سنت اسلامی، وجود فضای مناسب و کافی در خانه لازم می‌نماید.

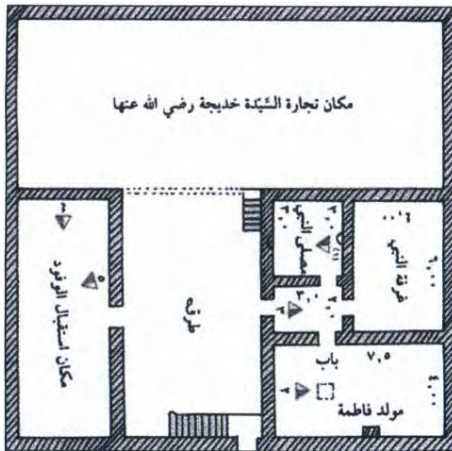
فضای مخصوص مهمان‌داری در خانه: در فرهنگ تعالیم اسلامی، «مساله‌ی حریم شخصی» در محیط خانه به معنای محدوده تدافعی در برابر جامعه نمی‌باشد، بلکه تعالیم اسلامی، انسان مومن را موظف به پذیرش دیگران در قالب مهمان و شریک نمودن ایشان در حریم شخصی خانه می‌نماید. خانه‌ی بزرگان دین جای پذیرایی از مهمان بود و در سیره‌ی ایشان می‌توان قسمت مخصوص پذیرایی از مهمان را در خانه‌شان مشاهده نمود. در خانه‌ی حضرت خدیجه (س) (تصویر ۱)، فضاهایی برای اهل خانه و فضاهایی برای مهمان در نظر گرفته شده بود و در

۷. حق شفعه عبارت است از حق همسایه یا شریک برای خرید ملک یا ساختمان به هنگام فروش توسط همسایه یا شریک (حکیم ۱۳۸۱، ۴۱).

۸. «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...» (سوره نساء، آیه ۱).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۴۳ تابستان ۹۵
 No.43 Summer 2016

تصویر ۱. خانه ی حضرت خدیجه (س) در مکه و فضاهای خصوصی و فضای پذیرش مهمان در خانه؛ ماخذ: قربانی، بی تا، ص ۴۸.

۲). و در جای دیگر اینگونه آمده است: «سلام ما را به دوستان و موالی ما برسان و آنها را به تقوای الهی سفارش فرما... و اینکه در خانه هایتان با یکدیگر ملاقت کنید و با یکدیگر راجع به علوم دینی مذاکره و گفتگو کنید، چرا که با این کار، امر ما اهل بیت زنده و پویا می شود، خداوند بنده ای که امر ما اهل بیت را احیا کند، رحمت فرماید.» (نوری، ۱۴۰۸، ۳۰۰: ۱۷). پس خانه ای که در آن با آداب سفارش شده ی اسلامی زندگی می شود، به کانون دیدار بین دوست داران اهل بیت (ع) با هدف احیاء امر ایشان و صحبت در فضائل ایشان تبدیل می شود و لازمه ی آن، داشتن فضای متناسب با این عملکرد می باشد، بدون اینکه به فضای خصوصی خانه و حریم های آن آسیبی وارد شود.

نتیجه گیری و جمع بندی

اسلام دین اجتماعی می باشد و به مدیریت مسائل اجتماعی و روابط انسان ها توجه زیادی نشان می دهد که برخی از آنها مستقیماً با کالبد مسکن مرتبط می باشد. در تعالیم اسلامی حقوق همسایگی بسیار سفارش شده است و برای روابط مستحکم همسایگی اهمیت زیادی قائل شده است و شرط مسلمانی، پرهیز از هرگونه آزار همسایه عنوان شده است. محدوده ی همسایگی نیز محدوده ی وسیع تری را شامل شده و در واقع یک محله یا شهر کوچک را در بر می گیرد و برای رعایت حقوق همسایگی، سلسله مراتب نزدیکی

تقسیم بندی فضاهای آن می توان بخش هایی مانند مکان تجارت حضرت خدیجه (س)، اتاق پیامبر (ص)، اتاق نماز، اتاق خصوصی، محل استقبال از بزرگان قبائل و مهمانان را مشاهده نمود (قربانی، بی تا، ۴۸). البته زمانی این کار امکان دارد که خانه از وسعت کافی و در حد نیاز آن خانواده برخوردار باشد. زمانی که امام علی در بصره جهت عیادت یکی از یارانش وارد شد، چون خانه ی او را وسیع دید فرمود: «با این خانه وسیع در دنیا چه می کنی و حال آنکه در آخرت به خانه ی گسترده محتاج تری؟ آری اگر بخواهی به وسیله این خانه به منزل وسیع آخرت برسی در این خانه میهمانی کن، صلہ رحم به جای آور، و حقوقی را که خداوند بر عهده ات گذاشته در جای خود پرداخت کن» (نهج البلاغه، ۱۳۷۸، ص ۴۵۹).

مسکن اسلامی به عنوان کانون احیای ولایت و دین آشنایی

مهمان داری در اسلام، هم شامل ارحام و خویشان است و هم شامل برادران دینی، که این کار برای صحبت در زمینه ی معارف دینی و منزلت اهل بیت (ع) و در خانه های مومنان انجام می شود. امام باقر (ع) می فرمایند: «در خانه هایتان از یکدیگر دیدار کنید؛ زیرا این کار، امر ما را زنده می کند. رحمت خدا بر آن بنده ای که امر ما را زنده کند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ۲۲۷۹، ۵: ۱۴۰۴، ۱۴۴

جدول ۱. وجوه همسایگی در مسکن؛ ماخذ: یافته های تحقیق.

همسایگی در مسکن		
ویژگی	نمود تاثیر بر آداب زندگی مسلمانان	نمود تاثیر بر کالبد مسکن
پرهیز از هرگونه آزار همسایه	شرط مسلمان بودن در عدم آزار همسایه و رابطه ی خوب با آن است.	از هرگونه آسیب معماری به همسایگان پرهیز گردد.
حدود و حریم همسایگی	حدود همسایگی تا چهل خانه از هر طرف است.	روابط همسایگی محدود به همسایگان مجاور نبوده و شعاع دورتری را شامل می شود این یعنی توجه دادن به آداب و رعایت حقوق همه ی شهروندان.
سلسله مراتب همسایگی	قرآن کریم، همسایه را سه گونه معرفی می کند: همسایه نزدیک، همسایه دور و همسایه موقت.	همسایگی علاوه بر مسائل کالبدی، جنبه ی روابط اجتماعی نیز دارد.
حقوق همسایگی	پیامبر (ص) در حقوق همسایگی فرمودند: اگر حمایت خواهد حمایتش کنی، ... و بنای خانه ات را بر او بلند نسازی و چنان بر نیفرازی که حاجب اهتراز نسیم به خانه او شود، مگر از او اجازت گیری ...	می توان اندیشه اسلامی را در باب همسایگی، در دو عنوان کلی «روابط اجتماعی» و «مسائل کالبدی» طبقه بندی نمود که هر دو موضوع به حوزه معماری مسکن ارتباط پیدا می کند.
روابط اجتماعی در همسایگی	اسلام بر تمام کسانی که در همسایگی هم هستند واجب می داند که صمیمیت اجتماعی محکمی بین خود برقرار کنند تا هر کدام دارایی، آبرو و زندگی خود را در بین همسایگان محفوظ بدانند.	مسائل انسانی نیز به میزان مسائل کالبدی در مسکن اهمیت دارند.
آبادی و ثروت شهر با حُسن همسایگی	خوش رفتاری با همسایه شهرها را آباد و عمرها را زیاد می کند.	توجه به حقوق همسایه در ساخت وسازهای شهری.
پرهیز از هرگونه آزار در روابط همسایگی	پیغمبر (ص) فرمودند: کسی که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشد همسایه خود را آزار نمی دهد.	اساسی ترین اصل در روابط همسایگی، اجتناب از هرگونه آزار و آسیب در همسایگی ها می باشد.

جدول ۲. مصادیق کالبدی رعایت حقوق همسایه؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

مصادیق کالبدی رعایت حقوق همسایه		
ویژگی	نمود تاثیر بر آداب زندگی مسلمانان	نمود تاثیر بر کالبد مسکن
مانع نشدن از ورزش باد به خانه‌ی همسایه	پیامبر (ص) می‌فرمایند: خانه‌ی خود را نسبت به خانه‌ی همسایه چنان بلند مساز که اگر بلند ساخته باشی، جلوی ورزش باد به خانه او را خواهی گرفت.	حق بهره‌مندی از باد به عنوان یکی از معیارهای حقوقی معماری و شهرسازی اسلامی مطرح می‌شود که در طراحی معماری و طراحی شهری و جهت‌گیری گذرها و محله‌ها باید به آن توجه گردد.
ممانعت از رسیدن بوی غذا و دود آشپزخانه به خانه‌ی همسایه	در روایاتی که حقوق همسایه را برشمرده‌اند، بر نرسیدن بوی غذای آشپزخانه به همسایه‌ها تاکید شده است و از آن به عنوان آزار همسایه نام برده است.	از موارد رعایت حقوق همسایه، اذیت نکردن به وسیله بوی پخت و پز در آشپزخانه است.
رعایت حقوق ارضی	هر کس به یک وجب از زمین همسایه خود خیانت و تجاوز کند، خداوند متعال آنرا در روز قیامت به صورت طوقی آتشین در گردنش افکند...	توجه در ساخت خانه و عدم تجاوز به زمین همسایه.
حکم شفعه	در مورد فروش زمین و خانه، اولویت خرید با همسایگان خانه می‌باشد و آنها حق تقدم بر دیگران دارند.	رعایت آسایش همسایگان و برهم نخوردن همگنی اجتماعی محل سکونت.
اشراف نداشتن به خانه همسایه	بر اساس متون فقهی، احاطه و اطلاع بر حریم خصوصی همسایگان از طریق ساختن هر چه که مُشرف بر خانه همسایه باشد، حرام و خلاف شریعت اسلام است.	نساختن بالکن و هر جایی که مشرف به خانه‌ی همسایه باشد.

و دوری نیز قید شده است و «حُسن همجواری» یا «حُسن جوار» موجب آبادی و ثروت شهر بیان شده است. اصل اساسی در روابط همسایگی، پرهیز از رساندن هرگونه آزار به همسایه است که این اصل در مسکن نیز صادق است. حُسن همسایگی در اسلام، مقدمه‌ی رسیدن به وحدت است که از اصلی‌ترین اصول اسلامی می‌باشد. مسکن اسلامی، جایگاه به جا آوردن ارزش‌ها و آداب اسلامی می‌باشد و یکی از این آداب، برقراری تعاملات اجتماعی با ارحام و بستگان و همچنین برگزاری جلسات دینی با برادران ایمانی می‌باشد.

جدول ۳. مسائل اجتماعی و انسانی مسکن؛ ماخذ: یافته های تحقیق.

مسائل اجتماعی و انسانی مسکن		
ویژگی	نمود تاثیر بر آداب زندگی مسلمانان	نمود تاثیر بر کالبد مسکن
فضای مخصوص مهمان داری در خانه	در مورد مهمان رفتن و صله ی از ارحام توصیه ی زیادی شده است و برای آن پاداش دنیوی و اخروی بسیاری ذکر شده و از سنت های اسلامی تاکید شده می باشد.	برای انجام دو سنت اسلامی صله ی رحم و مهمانداری، وجود فضای مناسب و کافی در خانه لازم می نماید.
خانه کانون ولایت و دین آشنایی	در روایاتی اینگونه سفارش شده است: در خانه هایتان از یکدیگر دیدار کنید؛ زیرا این کار امر ما را زنده می کند. رحمت خدا بر آن بنده ای که امر ما را زنده کند.	خانه می تواند فضایی داشته باشد که بدون آسیب به زندگی خصوصی، امکان برگزاری جلسات دینی را فراهم سازد.

منابع و ماخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه المیزان.
۲. نهج البلاغه (خطبه ها، نامه ها و کلمات قصار امام علی ابن ابیطالب). (۱۳۷۸) ترجمه حسین انصاریان. تهران: پیام آزادی.
۳. آیتی، محمدابراهیم. (۱۳۶۶) تاریخ پیامبر اسلام. تهران: دانشگاه تهران.
۴. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین. (۱۳۶۲) عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینییه. قم: انتشارات سید الشهداء علیه السلام.
۵. ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد برقی. (۱۳۷۱ه ق) المحاسن. قم: دارالکتب الاسلامیه.
۶. الحرالعاملی، شیخ محمد بن حسین. (۱۴۱۳ه ق-۱۹۹۳م) وسائل الشیعه. بیروت: موسسه آل البيت لاحیاء التراث.
۷. بابائی طلاتپه، محمدباقر. (۱۳۸۶). مهندسی مدیریت در فرهنگ علوی. مجله علوم مدیریت، سال اول، شماره ۳، زمستان ۱۳۸۶، ۸۰-۲۳.
۸. پاکزاد، جهانشاه. (۱۳۶۹) واحد همسایگی. نشریه علمی پژوهشی صفا، شماره ۱.
۹. جاسبی، عبدالله. (۱۳۷۳) اصول و مبانی مدیریت. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز انتشارات علمی.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱) مفاتیح الحیات. قم: مرکز نشر اسراء.
۱۱. حکیم، بسیم سلیم. (۱۳۸۱) شهرهای عربی- اسلامی: اصول شهرسازی و ساختمان. ترجمه محمد حسین ملک احمدی و عارف اقوامی مقدم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۲. حکیمی، محمدرضا. (۱۳۸۰) الحیات. ترجمه احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۳. خواجه نصیرالدین طوسی. (۱۳۴۶) اخلاق ناصری. تصحیح: ادیب تهرانی. سازمان انتشارات جاویدان.
۱۴. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷) لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۵. ربی پور، محمدعلی و منوچهر صمدی وند. (۱۳۸۸) سیاست مدیریتی و ویژگی مدیران در نهج البلاغه. مجله فراسوی مدیریت، سال دوم، شماره ۸، بهار ۱۳۸۸، ۱۴۰ - ۱۱۹.
۱۶. ربی پور، محمدعلی و منوچهر صمدی وند. (۱۳۸۹) اخلاق مدیریت از منظر آیات و روایات. مجله فراسوی مدیریت، سال چهارم، شماره ۱۵، زمستان ۱۳۸۹، ۲۲۸ - ۲۱۱.
۱۷. ستاری ساربانقلی، حسن و حسین ذبیحی (۱۳۸۸) نگرشی بر مفاهیم مدیریت شهری حضرت

- رسول اکرم (ص) در شهر مدینه تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی. مجله فراسوی مدیریت، سال سوم، شماره ۱۰، پائیز، ۱۴۶-۱۰۵.
۱۸. سرتیپی پور، محسن. (۱۳۸۳). آسیب شناسی مشکلات مسکن در ایران. نشریه علمی پژوهشی صفا، شماره ۳۹.
۱۹. شیخ صدوق [ابن بابویه]، محمد بن علی. (۱۳۶۳) من لایحضره الفقیه. مقدمه و تصحیح: علی اکبر غفاری. قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه.
۲۰. صاحب جواهر، محمدحسن بن باقر. (۱۳۶۲) جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. محقق: عباس قوچانی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. طباطبایی [علامه]، محمد حسین. (۱۳۷۴) ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه محمد باقر موسوی. مجموعه ۲۰ جلدی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۰) ترجمه تفسیر مجمع البیان. ترجمه هاشم رسولی و دیگران. تهران: فراهانی.
۲۳. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۸۹) مکارم الاخلاق. ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی. قم: صبح پیروزی.
۲۴. عثمان، محمد عبدالستار. (۱۳۷۶) مدینه اسلامی. ترجمه علی چراغی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
۲۵. فارابی، ابونصر محمد. (۱۳۸۸) فصول منتزعه. ترجمه و شرح حسن ملکشاهی. تهران: انتشارات سروش.
۲۶. قربانی، رحیم. بی تا. شاخص های معماری و شهرسازی اسلامی. به کوشش مرکز بررسی های راهبردی ریاست جمهوری، با همکاری پژوهشگاه بین المللی المصطفی (ص). تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲۷. کلینی، ابی جعفر محمدبن یعقوب بن اسحاق. بی تا. اصول کافی. ترجمه سید جواد مصطفوی. مجموعه ۴ جلدی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت علیهم السلام.
۲۸. مجلسی [علامه]، محمدباقر. (۱۳۶۵) ترجمه جلد شانزدهم بحارالانوار: در آداب و سنن. مصحح: محمد بهشتی. محقق: محمد باقر کمره ای. تهران: اسلامیه.
۲۹. مجلسی [علامه]، محمدباقر. (۱۴۰۴ق) بحارالانوار. بیروت: موسسه الوفاء.
۳۰. مجلسی [علامه]، محمدباقر. (۱۴۱۰ق) بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمة الاطهار. بیروت: مؤسسه الطبع و النشر.
۳۱. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۴) میزان الحکمه. ترجمه حمیدرضا شیخی. مجموعه ۱۴ جلدی. قم: دارالحديث.
۳۲. مدرسی، سید محمد تقی. (۱۳۸۶) احکام شریعت پیرامون حیات طیبه یا زندگی پاک. ترجمه سید یاسر قزوینی. قم: محبان الحسین.
۳۳. مرتضی، هشام. (۱۳۸۷) اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴) تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۳۵. میرزایی، علی اکبر. (۱۳۸۶) نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار پیامبر(ص)). قم: انتشارات چاف.
۳۶. نراقی، احمدبن محمد مهدی. (۱۳۸۶) معراج السعاده. مصحح: موسوی کلانتری دامغانی. تهران: پیام آزادی.
۳۷. نراقی، مهدی بن ابی ذر. (۱۳۷۷) علم اخلاق اسلامی: ترجمه کتاب جامع السعادات. ترجمه جلال الدین مجتبوی. تهران: حکمت.
۳۸. نقی زاده، محمد. (۱۳۸۶) ادراک زیبایی و هویت شهر (در پرتو تفکر اسلامی). اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری.
۳۹. نقی زاده، محمد. (۱۳۸۷) شهر و معماری اسلامی. اصفهان: مانی.
۴۰. نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸) مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.

41. Brown, Kenneth. 1986. The Use of a Concept: The Muslim City, Middle Eastern Cities in Comparative Perspective. edited by k.Brown, Peter Sluglett, and Sami Zubaida, Franco British Symposium. London: Ithaca Press.
42. Chapra, M.umar. 1979. The Islamic Welfare state and its Role in the Economy. Leicester: The Islamic Foundation.
43. Hakim, Basim Salim. 2002. Arabic-Islamic Cities; Building and Planning Principles. Translated by Mohammadhossein Malek Ahmadi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications.
44. Mawdudi, S.A,(1986), The Islamic Way of Life, edited by Khurshid Ahmad and Khurram Morad, Leicester: The Islamic Foundation.
45. Mawdudi, S.A. 1990. Human Rights in Islam. Leicester: The Islamic Foundation.
46. Quraishi, M. Tariq, (1984), A Way of Life and a Monument, Indianapolis: American Trust Publication.
47. Rabie, Hamid. (1981). Islamic and the International Forces. Cair: Dar Elmoqif El-Arabi.
48. Rapoport, Amos, (1969), House Form and Culture, Englewood Cliffs N.J.: Prentice Hall.
49. White, S. B., (1988), Housing, Urban planning, Edited by J. Catanese and J. Snyder, McGraw-Hill Book Company.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

■ ۶۶ ■

